

Szabó Palócz Orsolya
(doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar)

Ellenségképző retorika Slobodan Milošević beszédeiben

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány annak bemutatására tesz kísérletet, hogy bizonyos ellenségképző retorikai eszközök és mítosztörténeti utalások együttes felhasználása miként járulhat hozzá az etnikai erőszak normalizálásához, a vele szemben támasztott társadalmi ellenállás csökkentéséhez, azáltal, hogy bizonyos történeti narratívákba helyezett konstitutív diskurzusok alkalmasak arra, hogy relevanciával ruházzák fel a régmúlt egyes eseményeit a jelen vonatkozásában, elfedve egyes aktuális gazdasági és szociális problémákat.

Slobodan Milošević beszédeinek elemzésével a tanulmány kísérletet tesz annak illusztrálására, hogy a szerb nép nagyságának ünneplésére alkalmazott konstitutív retorikai stratégiák miként járultak hozzá az etnikai erőszak normalizálásához. Az elemzés betekintést nyújt továbbá abba, hogy miként válhatott Koszovó kérdésköre a szerbség összekovácsolásának központi eszközévé, valamint azoknak a retorikai technikáknak a működésébe, amelyek alkalmazásával Milošević elszakadni igyekezett a titoizmus által kijelölt határoktól, annak érdekében, hogy egyrészt Tito legitim utódjaként, de mégis egy reformer népi hős szerepében léphessen fel, s kínálhasson „új jövőt a szerbeknek”. A vizsgálandó tárgyként választott három beszéd mindegyike Jugoszlávia felbomlásának egy-egy olyan mérföldkövét jelenti, amely utóbb meghatározónak bizonyult a délszláv háborúk kirobbanásában. E beszédek elemzése segíthet annak a folyamatnak a megértésében, miként fogalmazták újra egyes konstitutív narratívák a befogadó közönség identitását, kulturális kereteit és történelmi referenciáit, hozzájárulva ezzel a tömeges etnikai erőszak normalizálásához.

Kulcsszavak: Slobodan Milošević, konstitutív retorika, mitikus újradefiniálás, ellenségképzés, politikai diskurzusok

Orsolya, Szabó Palócz
(PhD student, University of Szeged,
Faculty of Law and Political Sciences)

Enemy-Construction in the Speeches of Slobodan Milošević

ABSTRACT

The aim of this article is to prove that enemy-constructive rhetorical strategies combined with mythical-constitutive appeals were able to contribute to the normalisation of ethnic violence during the dissolution of the former Yugoslavia, since constitutive discourses placed within a historical narrative can enable events of the distant past to bear relevance regarding the present and to mask current economic-societal issues as problems of the past.

By analysing the speeches of Slobodan Milošević the article illustrates how the rhetorical strategies applied to construct “the united Serb nation” contributed to the normalisation of ethnic violence, and how could the issue of Kosovo become the most important tool in said unification process. The analysis gives insight on how Milošević used certain rhetorical strategies to distance himself from the Titoist path and to create a continuation with it simultaneously, to present himself both as a successor and as a reformer. All three chosen speeches represent a milestone that later proved to be crucial in the dissolution of Yugoslavia. By analysing them we could achieve a deeper understanding on how certain narratives are able to alter national identity and cultural affiliation by redefining mythical-historical references, thus contributing to the normalisation of ethnic violence.

Keywords: Slobodan Milošević, constitutive rhetoric, mythic redefinition, enemy-constructive, political discourses

1. Bevezető

Slobodan Milošević karaktere napjainkra elválaszthatatlanul összerosódott Jugoszlávia felbomlásának történeti eseményeivel és azok véres, etnikai tisztogatásokkal tűzdelt epizódjaival. A felbomlást övező háborúk alatt elkövetett emberiség elleni bűntettek, az etnikai alapú erőszak kimagasló mértéke első megközelítésben különösen annak tükrében tűnik felfoghatatlannak, hogy az érintett nemzetek az összecsapást megelőző időszakban még békében egyesültek a jugoszláv „testvériség-egység” mítosza alatt, amely a gazdasági-politikai érdekek olykor nyilvánvaló ütközésétől függetlenül is, sokáig egy olyan életképes államalakulatnak tetszett, amely iránt napjainkig is nagymértékű nosztalgia tapasztalható az érintett államokban. Jelen tanulmány annak vizsgálatára törekszik, hogy miként válhatott ez a nemzetek felett álló, a relatív szabadság érzetét megteremtő politikai atmoszféra szinte egyik napról a másikra a kínzás, az etnikai alapú nemi erőszak és a népiirtás különböző formáinak színterévé, s hogy mindebben milyen szerepet töltött be annak a politikusnak, Slobodan Miloševićnek a karaktere és retorikája, akinek nevével az utókor magát a háborús konfliktust fémjelzi.

Christina M. Morus megállapításaival összhangban e tanulmány amellettt érvel, hogy bizonyos történeti-mitikus elemek középpontba helyezése, kiegészítve az ellenségképző retorika klasszikus eszközeivel a különböző népek korábban elfojtott nacionalista törekvéseinek felélesztésén túlmenően arra is alkalmas volt, hogy az érintettek szemében normalizálja az etnikai erőszakot, illetve arra, hogy annak kezdeti szakaszában elaltassa, de legalábbis elterelje a nemzetközi közösség figyelmét a kieleződő konfliktusról, időt nyerve ezzel a hosszabbtávú politikai stratégia megvalósítására (Morus, 2007a).

Mindezeket szem előtt tartva az elméleti keret rövid felvázolását és egy, a téma szempontjából különösen releváns pontokra korlátozódó történeti áttekintést követően számba veszem a vizsgált retorikai eszközök alkalmazásának módját és jelentőségét. Ezután végigkövetem a szóban forgó technikák alkalmazását Milošević három különböző beszédében, amelyek mindegyike kiemelt jelentőséggel bírt a háborús konfliktusok alakulásának szempontjából – különös tekintettel az etnikai alapú erőszak normalizálására. Nem vállalkozik a tanulmány ugyanakkor Milošević kései, háborúk utáni beszédeinek elemzésére, hiszen noha azok áttekintése mindenképpen árnyalhatná Milošević politikai gondolkodásának tágabb megértését, a tanulmány fókuszában álló kérdésnek, az etnikai erőszak normalizálódásának szempontjából kevésbé bírnak magyarázó erővel.

Nem célja a tanulmánynak továbbá annak feltérképezése sem, miként robbantak ki a polgárháborúk, és milyen tényezők álltak kirobbanásuk hátterében. Ennek megfelelően a történeti áttekintés célja csupán a vizsgált beszédek történeti-politikai kontextusba helyezésére korlátozódik, míg az elméleti áttekintés a politikai nyelv sajátosságainak, konstitutív jellegének bemutatására fókuszál. Mindezzel összhangban a harmadik fejezet az elméleti részben megfogalmazott teoretikus mondanivalónak a praxis oldaláról történő bemutatására hivatott, esettanulmányi jelleggel vizsgálva Slobodan Miloševićnek, mint a balkáni háborúk központi alakjának a beszédeit.

2. A politikai nyelv sajátosságai és az ellenségkonstruálás történeti narratívája

Annak megértéséhez, miként járulhatott hozzá a politikai nyelv az etnikai erőszak normalizálásához, illetve a nemzetközi közösség kezdeti tétlenségének előidézéséhez, mindezekelőtt el kell fogadnunk a politikai antropológiának azon megközelítését, miszerint a politika a teljes konstruáltság világa, s így miközben a valóságot interpretálja, megszűnik valóság lenni, s maga is pusztán interpretációvá válik. A politikai mezőben, mint egyfajta elképzelt közösségben így tehát felértékelődik a szavak és az általuk felfestett igazságkonceptiók szerepe, az egyén és önképe egy kulturális meghatározottságokkal terhes, erőszakosan diszkurzív térben jön létre, *konstruálódik* meg. Mindennek tükrében a politikai *ellenfelek* sem eleve adottak, hanem egy „diszkurzív praxisban keletkeznek és múlnak ki, konstruálódnak és dekonstruálódnak” (Szabó, 2016: 469.).

A politikai nyelv ebben a megközelítésben tehát több, mint kulturális jelzőrendszer; a hatalom szimbolikus eszköze is, amely közvetít egyén és társadalom között, interakcióik révén igazságkonceptiókat és tudásstruktúrákat hozva létre, s így alakítva a társadalmi-politikai környezetet, a hatalmi viszonyokat. Gianpietro Mazzoleni ezt a kettősséget abban ragadja meg, hogy a politikai nyelv meghatározásakor egyenlőséget tesz *politika* és *diszkurzív cselekvés* közé, tekintettel arra, hogy – mint írja – politika és beszéd szétválaszthatatlanul egymásra épülnek, nem egymástól elkülönült létezők (Mazzoleni, 2006: 102.). Fontos észrevenni azonban, hogy a politikai térben a szavak jelentése alapvetően *hatalmi szempontból* töltődik fel értelemmel, míg maga a hatalom – a legitim erőszak monopóliumának weberi értelmezésén túlmenően – magába foglalja a közösség alapvető szimbólumainak meghatározására való képességet, a *jelentésadás képességét* is. Mazzoleni hozzáteszi mindehhez: tekintettel arra, hogy a politikai retorika, a politikai szimbólumok és szertartások a politikai kommunikáció döntő tényezői, a politikai tér különböző szereplői is szimbólumokon keresztül kommunikálnak, szertartásokon révén legitimálják magukat, illetve erősítik meg a társadalomban betöltött szerepüket (uo.: 103.). S mivel a hatalom természetéhez az is hozzátartozik, hogy gyakorlása szimbolikus tetteket kíván, bizonyos értelemben maga sem más, mint különböző jelek és szimbólumok általános összhangja (uo.: 115–116).

Zentai Violetta a hatalom szimbolikus eszközeiről írott munkájában a társadalmi cselekvésnek két alapvető aspektusát különbözteti meg: egyfelől, hogy minden cselekvés hatalmi vonatkozásba ágyazódik és abban értelmezendő, másfelől, hogy ezen cselekvések mindegyike rendelkezik szimbolikus elemekkel, amely elemek, noha olykor ambivalens jelentéseket hordozva is, de minden esetben *érzelmek kiváltására irányulnak, cselekvésre ösztönöznek* (Zentai, 1997: 23–24.). Ez összhangban áll a politikai gondolkodás több sajátosságával is, többek között azzal, hogy – ugyancsak a politikai nyelvet felhasználva – minden esetben cselekvésre irányul, miközben élesen definiálja a saját közösség és az azon kívülállók közti határokat. A politikai gondolkodás jellegzetessége a *helyzet*, az adott politikai környezet folyamatos értelmezése, újradefiniálása annak érdekében, hogy a *mi-ők* megkülönböztetés határait minél élesebben meg tudja húzni, így a saját közösséget a kijelölt *ellenséggel* szemben mindinkább összekovácsoló beszédmódot tudjon alkalmazni, jellemzően aszimmetrikus ellentétpárok. (Erről bővebben lásd: Koselleck, 1997: 80.), illetve a politikai ellenfélhez

kapcsolódó negatív képzettársítások révén (Schlett, 2018: 37–53.). Tekintettel arra, hogy az itt felsorolt elemek mindegyike magának a politikai gondolkodásnak, és nem csupán egy-egy eszmeáramlatnak vagy irányzatnak a sajátossága, jelen tanulmány – a terjedelmi korlátokra is tekintettel – nem vállalkozik a későbbiekben vizsgált retorikai eszközök és a nagy eszmetörténeti ideológiák kapcsolatának vizsgálatára.

A politikai mező, amely A. Gergely András értelmezésében nem más, mint „társadalmi és uralmi erőhatások, interakciók kerete”, s így a fentiekkel összhangban teret enged a társadalmi folyamatok szubjektív megélésének, a jelentések folyamatos újraértelmeződésének. Ezzel egyidejűleg az egyes cselekvési formákhoz kapcsolódó szimbólumok képesek akár egymást erősítő, akár egymásnak ellentmondó konstrukciók összekapcsolására is, kihasználva az adott kultúrába ágyazódott asszociációs kapcsolatokat (A. Gergely, 1996: 4.). Zentai rámutat továbbá arra, hogy a kultúra szimbolikus szerkezetén belül kognitív és emotív mozzanatok egymást kiegészítve jelentkeznek, amelyekre támaszkodva egyes expresszív formák kiemelkedő meggyőző erőt képesek felmutatni, abból a tulajdonságukból adódóan, hogy – különösen érzelmi érintettség esetén – egyszerű, konkrét eseteken keresztül történő tájékozódási lehetőséget nyújtanak anélkül, hogy a megismerés artikuláltabb kategóriáira, kritikai gondolkodásra kellene támaszkodni (Zentai, 1997: 18.). Szimbólumok révén ezáltal az egyes konkrét események, történeti mozzanatok *absztrakt értékekkel* kapcsolódhatnak össze, amelyek így adott politikai szituációban *erőtéljes érzelmi reakció* kiváltására lehetnek képesek.

Különösen igaz ez abban az esetben, amennyiben ezeket a szimbólumokat, absztrakt értékeket egy adott politikai közösség saját identitásának kialakítására, illetve újrafogalmazására, saját politikai valóságának definiálására használja, olyan formán, hogy – Szabó Márton szavaival élve – „a múlt narratíváiba szerkesztve” ad választ a politikai gondolkodás önmeghatározásra vonatkozó kérdéseire, a „honnan jöttünk, kik vagyunk, és mit akarunk?” kérdésekre (Szabó, 2006: 18.). Az önmeghatározásnak azonban elválaszthatatlanul része a közösség határainak kijelölése is, az azon kívülállók (idegenek) körének meghatározása, illetve a vele szemben álló politikai ellenségek megnevezése, hiszen az adott politikai közösség tagjai ezekhez a külső kategóriákhoz viszonyítva értelmezik saját viszonyaikat is. Az *idegen* tehát – akárcsak a politikai közösségre fenyegetést jelentő *ellenség* – a politikai közösség *határkijelölő kategóriája*: egy olyan diszkurzív konstrukció, amely lehetőséget teremt a közösség tagjainak önértelmezésére, és amely egy változékony identifikációs diskurzusban jön létre, általa lesz idegenné (Szabó, 2006: 13.). Ahhoz, hogy ez az idegen a politikai közösségre veszélyessé, annak ellenségévé váljon a fentiek tükrében elég, ha a közösség tagjai akként tekintenek rá – hiszen a szemükben akkor is fenyegető jelenségként lesz számon tartva, amennyiben ő nem osztja ezt a vélekedést –, és ez fogja meghatározni a közösség tagjainak hozzá való viszonyulását is (Szabó, 2006: 33.). Az ellenségkép megkonstruálásának ugyanakkor számos beazonosítható nyelvi stratégiája, technikája van,¹ amelyek sikere az általuk konstruált veszélyességérzet hihetőségén, s nem annak valóságtartalmán nyugszik.

¹ Ezek közé tartozik az átdefiniálás, az aszimmetrikus fogalompárok használata, szemantikai oppozíciók alkalmazása, a sztereotipizálás és a kinyilatkoztatás nyelvi stratégiái. Ezekről bővebben ld. Szabó, 2016: 312–320.

Mint azonban arra Murray Edelman rámutat, amikor a nyelvi technikák alkalmazása nem a legitimnek tekintett politikai ellenfelek, hanem a közösség *ellenségei* ellen irányul, a retorika középpontjába a támadott személy(ek)nek nem a tettei, hanem *természete*, megváltoztathatatlanak tételezett belső tulajdonságai (gonoszsága, erkölcstelensége stb.) kerülnek, amelyek ebben az esetben teljesen függetlenek attól, hogy az illető milyen cselekvési utat választott, vagy hogy győztesen kerül-e ki az előtte álló konfrontációkból – azaz, hogy ténylegesen ártott-e vagy ártani kíván-e az adott közösségnek. Sőt – mint Edelman írja – e retorikában, adott esetben a részéről tanúsított politikai aktivitás hiánya éppen hogy a háttérben („a föld alatt”) történő machinálás, szervezkedés ékes bizonyítékaként is interpretálódhat (Edelman, 1988: 67–68.). Adott idegennek nem kell tehát ártania a politikai közösségnek ahhoz, hogy annak ellenségévé váljon, elég csupán a hozzá tartozó ártó képzetársítás, az asszociációs kapcsolat megteremtése.

Edelman mindezt kiegészíti azzal, hogy az ellenségeskedés igazolásának alapvető módja egy olyan narratíva kialakítása, amely összeköti a múltat a jövővel. Teszi ezt úgy, hogy egy olyan történetet konstruál, amely a szebb jövő ígérete által racionalizálja drákói intézkedések alkalmazását az ellenséggel szemben. E racionalizálás alapja, hogy az ellenség *természete* rosszakaró, gonosz, és mint ilyet, el kell pusztítani mind a közösségnek, mind magának az ellenségnek az önmagától való megmentése érdekében. E narratíva tehát igazolja az ellenséggel szembeni határozott fellépést a társadalmi rend megóvása érdekében. Edelman azonban felhívja rá a figyelmet, hogy miközben e retorika alkalmazói megkonstruálják ellenségeiket és azokat a történeti narratívákat, amelyekbe elhelyezik őket, ezzel egyidejűleg óhatatlanul meghatározzák saját magukat és saját történelmi szerepüket is. Edelman szerint ez az önmeghatározás adja az egész folyamat érzelmi töltetét. Mint írja, egy, a nemzet szuverenitását fenyegető külső agresszor elleni fellépés által az egyén *önmagát is megkonstruálja* – egy büntelen hősökből álló nemzet tagjaként. Így tehát a narratíva egyaránt megalapozza az ellenség és az áldozat/megmentő identitását is azáltal, hogy utóbbit egy büntelen múltból kiemelkedő és egy szebb jövő elhozatalára hivatott karakterként definiálja, aki képes megtisztítani a világot az ellenség által megtestesített szennyezéstől (Edelman, 1988: 75–76.).

Mindez kiegészülve a politikai közösségnek azzal a sajátosságával, hogy egyben beszédközösséget is alkot, amelyet tagjainak egymás irányába tanúsított kölcsönös megértése köt össze, és amely „saját otthonosságát közös szimbólumok révén, kommunikatív módon teremti meg” (Szabó, 2006: 22.), hozzájárul annak megértéséhez, hogy miként eredményezhette egyes szimbólumoknak és mítoszoknak a felhasználása, történeti korokon átívelő narratívákba helyezése az identitásnak egy olyan érzelmetelített módon történő újraértelmezését, amely nem csak megengedően viszonyult hozzá, de adott esetben üdvözölte is az ellenséggel szembeni drasztikus fellépést, a kimagasló erőszakalkalmazást.

3. Az eset történeti kontextusa

Juhász József történész kettős konszenzusnak nevezi azt a jelenséget, amely Jugoszlávia fennállásának hosszú évtizedei alatt megalapozta annak létét. Mint írja, ez a kettős konszen-

zus egy belső, az érintett nemzetek közötti és egy külső, nemzetközi tényezőre bontható. Előbbit a különböző délszláv nemzeteknek az az evidensnek tetsző megállapodása jelentette, miszerint egyetlen, soknemzetiségű államalakulat keretein belül képzeltek el közös jövőjüket. Ezt a szándékot a jugoszlávizmus különböző formáiból táplálkozó közös nyelvi-kulturális identitáson túlmenően nagyban ösztönözte, illetve táplálta az az érdekközösség is, amelybe előbb az olasz és német, később pedig a szovjet imperializmus fenyegetése tömörítette a szóban forgó délszláv népeket. A kettős konszenzus nemzetközi vonatkozása ezzel egyidejűleg az aktuális nagyhatalmi érdekekre vezethető vissza, amelyek a világháborúk lezárultával, mind a versailles-i, mind a jaltai világrend keretein belül kitüntetett szerepet szántak a délszláv államok föderációjának az európai erőegyensúly megteremtése szempontjából, amely ezzel magától értetődően szorította háttérbe az államalakulatot alkotó délszláv nemzetek saját nacionalista törekvéseit. A kilencvenes évekre azonban, a kettős konszenzus minden eleme megroppanni látszott, megteremtve ezzel a felbomlás lehetőségét, illetve növelve annak kockázatát (Juhász et. al., 2003: 9–14.).

A belső konszenzus gyengülésének tekintetében folyamatos konfliktusforrást jelentett, hogy az államalakulat nyelvi-etnikai, gazdasági, vallási és kulturális tekintetben is heterogén, eltérő történelmi régiókat ölelt fel, még hozzá olyan formán, hogy a nyelvi-etnikai és a vallási-kulturális, valamint a fejlettségbeli határok is többé-kevésbé egybeestek. Ezek a különbségek amellet, hogy növelték a gazdaságilag nehezebb helyzetben levő régiók periferizálódásának, leszakadásának kockázatát (uők, 2000: 28. és 2003: 11–12.), a klasszikus törésvonal-elmélet értelmében is fokozták a köztük lévő megosztottságokból eredő konfliktusok kiéleződésének, a törésvonalak elmélyülésének veszélyét (Lipset–Rokkan, 1967). Juhász hangsúlyozza ugyanakkor, hogy Jugoszlávia fennállásának több, mint hetven éve alatt a belső határok soha nem estek egybe az etnikaiakkal. Ennek következtében az ismétlődő, elsősorban államjogi és gazdasági jellegű² belső konfliktusok – s az azokat az etatizmus eszközeivel rendezni próbáló politikai törekvések – már az 1980-as évek elejére felőrölték a délszláv népek közös, jugoszláv identitását, amelyet csak tovább tetézett Tito 1980-ban bekövetkezett halála, s a nyomában keletkező hatalmi vákuum. Mindez kiegészülve az 1981-től már erőteljesen érzékelhető koszovói válsággal, gyakorlatilag megágyazott a miloševići politika (és retorika) sikerének (Juhász et. al., 2003: 9–24.).

A kettős konszenzus nemzetközi elemének gyengülése ezzel szemben a bipoláris világrend megingására, és az annak következményeként újrainduló Kelet–Nyugat-párbeszédre vezethető vissza, amely Jugoszlávia stratégiai fontosságának, geopolitikai helyzetének drasztikus leértékelődéséhez vezetett (Morus, 2007a: 2.). Ezt a tendenciát később tovább erősítette a Szovjetunió felbomlásának előszele, illetve Kelet-Európa rendszerváltásai, amelyek szintén elvonták a nemzetközi közösség figyelmét a Jugoszlávián belül éleződő etnikai feszültségekről, erősödő nacionalista törekvésekről. Ezekkel összefüggésben megállapítható ugyanakkor, hogy noha Jugoszlávia felbomlása valamelyest beleilleszkedik a kor nemzetközi tendenciáiba, a felbomláshoz társuló erőszak kimagasló mértékét ez aligha magyarázza. Juhász ennek magyarázatára három okot emel ki: eszerint egyrészt nem hagyható figyelmen kívül az az

² Klasszikusan ilyen konfliktusból eszkalálódott a Szlovénia kiválásával végződő tíznapos határháború (bővebben lásd.: Juhász, 1997: 73–78.).

államalkotó nemzetek területi keveredéséből adódó elvi ellentmondás, amely a köztársasági és a nemzeti önrendelkezés elvének ütközésében öltött testet, másfelől a szerb nacionalizmusnak egy jelentős erőfőlényrel párosuló fellángolása, amely „preventív háború” formájában eszkalálódott. Harmadik okként pedig magát a miloševići politikát nevezi meg a szerző, amely a nemzeti érdekre való hivatkozással egyfajta nem hivatalos, ugyanakkor mégis állandósult rendkívüli állapot fenntartására való törekvésben ragadható meg; mint írja: „bár kétségtelen, hogy az elmúlt tíz esztendő délszláv eseményeinek alakulásában a horvát, a bosnyák és az albán nacionalizmus apostolaira is igen komoly felelősség hárul, a horvátországi, a boszniai és a koszovói puszkaporos hordók kanócait egyértelműen Slobodan Milošević gyújtotta meg” (Juhász et. al., 2003: 14.).

4. Koszovó, mint a mitikus újradefiniálás eszköze

Christina Morus – ugyancsak Milošević retorikáját elemezve – megállapítja, hogy bizonyos történeti-mitikus elemek használata azért különösen fontos az etnikai erőszak elfogadtatásával összefüggésben, mert ez a retorikastratégia képes történeti köntösben feltüntetni, álcázni modern problémákat – mind az általa egyértelműen megcélzott közönség, mind pedig a tágabb nemzetközi közösség előtt. Ebben a megközelítésben a politikai mítoszok beemelése, illetve azoknak a retorika középpontjába állítása a „*mennyei szerb nép*” összekovácsolásának, a „*mi*” definiálásának konstitutív eszközévé válik, magyarázatot adva arra, miként vált Koszovó kérdésköre a szerbségtudat központi elemévé. Jóval kisebb hatásfokkal ugyan, de szintén hasonló mitikus töltetet kap Milošević vizsgált beszédeiben a titói Jugoszlávia képe, amelyre egyfelől hivatkozási alapként tekint, ugyanakkor mégis a tőle való távolodás gondolatát fogalmazza meg. Ez a távolodás – a Koszovó-mítossszal párosulva – egyrészt lehetővé teszi a beszélő számára, hogy egy, a korábitól merőben eltérő jövőképet tudjon a szerb nép elé tárni, másrészt felöltheti általa „a reformer” szerepét, aki egy a nép közül, mégis az élére áll annak érdekében, hogy kivezethesse a válságból (Morus, 2007a).

A történeti-mitikus elemek beemelésére a politikai diskurzusba hozzájárul tehát ahhoz, hogy a hallgatóság úgy tekintszen a régmúlt történeti eseményeire, mintha azok relevanciával bírnának az aktuális belpolitikai problémák vonatkozásában is. Julie Mertus mindezt kiegészíti azonban azzal, hogy ahhoz, hogy megérthessük, mindez miként konstruálódhat meg egy olyan kollektív alanyiség formájában, amely nemcsak magába foglalja, de üdvözli is az etnikai erőszakot, a történelemre úgy kell tekintenünk, mint tények, mítoszok és tapasztalatok konglomerátumára. E konglomerátumban az identitás a közös történelmi tapasztalatokon nyugszik, a mítosz pedig, szimbolikus funkciójánál fogva, kézenfekvő eszköz a történelem – és így az identitás – átvitelére (Mertus, 1999). A mítoszok ennél fogva központi fontosságúak annak a társadalomnak a kulturális működése szempontjából, amely előállítja őket: a különböző narratívákon keresztül lényegében normalizálnak egy ideológiai keretet, s ezáltal lehetővé tesznek egy olyan megértést a történelem vonatkozásában, amely segít elhelyezni az adott nép „jelenét” a történelem (előre meghatározott) idővonalán. Ebben a megközelítésben a mítosz bír egyfajta teleologikus karakterrel is: értelmezi az adott

helyzetet (a jelent) és kijelöli az elérendő *célt* (jövőkép), amelyért az adott diskurzus címzettjeinek („a népnek”) küzdeni kell (Charland, 1987).

A konkrét Koszovó-mítosz vonatkozásában mindezzel összefüggésben azt kell hangsúlyozni, hogy az alapvetően a heroikus küzdelemről szól az esélytelennek tűnő kilátásokkal szemben is, de amely azonban minden hősiessége ellenére is árulással és vereséggel végződik. Ezzel együtt a mítosz mégis magába foglalja az újjászületés és a végső (erkölcsi) győzelem ígérését is. Az első rigómezei (vagy koszovói) csatához kapcsolódó mondakör szerint ugyanis az I. Lázár fejedelem által vezetett szerb seregek vereséget szenvedtek az Oszmán Birodalomtól, mivel noha a szultán – Miloš Obilić szerb nemes keze által – elesett a csatában, az ütközet egy szerb vezető, Vuk Branković árulása miatt mégis elveszett. Mindezek tükrében a mítosz a szerb nemzeti öntudat alapját képezi ma is: egyszerre jelképezi a bukást, az újjászületést és a reményt. Utóbbi olvasat szerint Lázár a múlt földi királyság helyett az örök égit választotta ugyanis, s ennek a döntésnek a beteljesülése volt Vuk Branković árulása, amely a koszovói csata elvesztéséhez, s így az sok évszázados török megszálláshoz vezetett. Lázárnak ez a mítoszbéli döntése vált a szerbség évszázados szenvedésének magyarázatává, amely mégis magába foglalja, hogy Lázár a helyes döntést hozta meg, így míg a szerbek szenvednek ugyan a török elnyomástól a földi világban, övék a morális győzelem, s ezzel az erkölcsi fensőbbtség. Ez vált tehát a szerb kultúra „eredetmítoszává”, a szerb nemzeti identitás hordozójává, és annak meghatározójává, ahogy a szerbek saját történelmi szerepükre tekintettek (Morus, 2007a: 3–4.).

A Koszovó-mítosz ugyanakkor csak Tito 1980-ban bekövetkezett halála után kerülhetett előtérbe, amikor a szerb nacionalista diskurzus értelemszerűen helyezte új fókuszba a nemzeti történelmet. Míg Tito tudatosan hallgatott a mítosz szerb nacionalista vonatkozásairól, s helyette annak a jugoszláv nép kitartásra és szívósságra koncentráló vonatkozásait domborította ki, addig Milošević felhasználta a Koszovó-mítoszt, s azon keresztül próbálta úgy formálni a nemzeti identitást, hogy a közös múlt időtlenné tegye a jelen kulturális értékeit. Milošević egy olyan történelmi narratívába helyezte tehát a szerb népet, amelyben annak, mint politikailag fűtött szereplőnek az a végzete, hogy beteljesítse azt a dicső történelmet, amelyre predesztinálva van. Mindezzel egyidejűleg a politikus önmagát is elhelyezte a narratívában azzal, hogy egy olyan koszovói hős képében tüntette fel önmagát, amely a szerb nép megváltására érkezett. Milošević retorikájával – hallgatólagos összejátszásban a szerb értelmiséggel (ld. SANU-memorandum)³ és a médiával –, nemcsak hozzájárult egy egységes, dicső szerb nemzet képének kialakításához, de a koszovói csatára történő retorikai utalások révén a modern gazdasági, szociális és politikai problémákat, feszültségeket is egy ősi mítosz fényében tüntette fel (Morus, 2007a: 3.).

Mindezek tükrében Maurice Charland a mitizáló, konstitutív retorikának három jellemzőjét különbözteti meg a diskurzus címzettjeire vonatkozóan. Mindenekelőtt (1) a konstitutív retorika egy kollektív alanyiságot hoz létre, majd (2) egy történelmi korokon átívelő kontextusba helyezi azt, végezetül pedig (3) a szabadság ígérését (illetve illúzióját) hordozza mind-

³ A Szerb Tudományos Akadémia (Srpska akademija nauke i umetnosti – SANU) elhíresült centenáriumi memoranduma, amelyben a szerb tudományos értelmiség gyakorlatilag programadó dokumentummal látta el a szerb nacionalista törekvéseket erősíteni kívánó politikai elitet (Ld. bővebben: Morus, 2007b: 147–160.).

azok számára, *akik azonosulni tudnak vele* (Charland, 1987: 139–141.). Ráadás képpen, Milošević kihasználta a mitikus utalásokban rejlő lehetőségeket arra is, hogy saját vezető szerepét is beillesse a narratívába azáltal, hogy önmagát helyezte az általa diszkurzív módon létrehozott „egységes és dicső szerb nép” élére. Morus mindezt kiegészíti azzal, hogy az ilyen mitikus utalások a külvilágnak is szólnak: a konstitutív diskurzusba ágyazott történelmi utalások részét képezhetik az etnikai erőszak normalizálásának elfogadására irányuló törekvéseknek olyan szempontból is, hogy elvonják azoknak a külső szemlélőknek a figyelmét, akik nem feltétlenül vannak tisztában a beszélő által alkalmazott mitikus utalások tartalmával. Ennélfogva ezek a diskurzusok egy olyan meg nem nevezett „másodlagos közönségnek” is szólnak, mint például a nemzetközi közösség, amelynek szemében így a szónok szándékai akár jóhiszeműnek is hathatnak (Morus, 2007a: 4–5.).

Az Abhik Roy és Robert C. Rowland szerzőpáros *mitikus újradefiniálásnak* (mythic redefinition) nevezi az identitás mítoszokon keresztül történő újrafogalmazását. Az ilyen irányú rétori törekvések a régmúlt történelmi gyökereihez történő visszatérést, az elvesztett dicsőség és identitás helyreállítását és a nemzet „szent helyének” (sacred space) visszafoglalását hangsúlyozzák. Bővebben: a mitikus újradefiniálás az a hatás, amikor egy nép gazdasági és szociális hanyatlás hatására úgy érzi, elvesztette egykor volt dicsőségét, méltóságát, ezért mozgósítja egy olyan mitikus narratíva erejét, amelyben a nemzeti hős visszavezeti a népet az ősi, hősies útra, ennélfogva egységbe tereli a kétségbeesett (és egyébként önmagában sokszínű, rosszabb esetben széthúzó) népet egy olyan retorikán keresztül, amely koherens világnézetet kínál (Roy–Rowland, 2003: 226–227.). Charland mindezt kiegészíti azzal, hogy a konstitutív retorika mindig építkezik az azt megelőző (releváns) retorikákból is, így a mítoszokon keresztül megfogalmazott (újradefiniált) nemzeti identitás egyfajta válasz is a relevanciáját veszített elsődleges identitásról alkotott percepciókra (Charland, 1987: 142.). McGee hozzáteszi továbbá, hogy a konstruált „egységes népet” a retorika hívja életre és csupán addig tudja életben tartani, amíg maga a retorika az adott társadalmi-politikai viszonyok tekintetében relevanciával, magyarázó erővel bír. Ennélfogva amikor egy népdefiniáló diskurzus elveszíti kulturális összetartó erejét, az adott nép egy új definíciójának fel-emelkedésére ad lehetőséget (McGee, 1975: 240.) – ahogy történt az Tito halálakor is.

5. Konstitutív retorikai stratégiák Milošević beszédeiben

A fentiekből egyértelműen következik tehát, hogy az elemzésünk tárgyául választott mindhárom beszéd szorosan kötődik a Koszovó-mítoszhoz és a tartomány történelméhez, amelyről elmondható, hogy már Jugoszlávia megalakulásától kezdve annak egyik legneuralgikusabb pontja, „puskaporos hordója” volt, köszönhetően nagyrészt annak, hogy az államalakulat egyetlen, többségében nem délszlávok lakta területe volt, s – ezzel szoros összefüggésben – annak legkevésbé integrált, leginkább leszakadó tartománya, a Jugoszláviát fenntartó kettős konszenzus belső elemének legingatagabb része. Ennek ellenére a tartományt övező problémák csak az 1970-es és 1980-as évek fordulóján, a gazdasági válság hatásaival egyidejűleg kezdtek kiéleződni. Tekintettel arra, hogy a titói Jugoszlávia utolsó, 1974-es alkotmánya, mint a „nemzetek és nemzetiségek öngazgatásának alkotmánya” a föderáció szint-

jét a szuverenitás legfőbb letéteményeséből pusztán a közös érdekek egyeztetésének fórumává minősítette át, a valódi döntési kompetenciák a hat tagköztársaság és a két autonóm tartomány szintjére kerültek át. Ennek értelmében, az elszakadási jog szigorú kivételével, Koszovó a tagköztársasági státusszal szinte azonos jogokkal bírt Szerbián belül. Ekkorra a tartomány lakosságának jelentős többsége már albán nemzetiségű volt, a feszültségeket tovább növelte azonban, hogy az 1970-es években még vegyes lakosság az 1990-es évekre drasztikusan homogenizálódott: 1961 és 1991 között az albán és a szerb lakosság százalékos aránya 67:24-ről 85:10-re módosult. Ennek hátterében alapvetően elsősorban az albán népességrobbanás és a szerb lakosság egyre intenzívebb elvándorlása állt – utóbbi leginkább annak a felettébb ellentmondásos helyzetnek köszönhetően, hogy (éppen a tartomány relatíve nagyfokú autonómiájának következtében) a helyi szerbek elnyomottnak érezték magukat a tartományi kormányzattal szemben, míg a koszovói albánok ugyanilyen elnyomást éreztéltek a köztársasági (szerbiai) kormány részéről. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy noha az egyre elégedetlenebb szerb lakosság törekvései az egységes, Koszovót is magába foglaló Szerbia létrehozására vonatkozóan találkoztak ugyan a szerb nacionalista értelmiség és politikum törekvéseivel, a szerb nacionalizmus addig nem ért el valódi áttörést, amíg pusztán alulról szerveződött: Slobodan Milošević színrelépése kellett ahhoz, hogy Koszovó problémája a szerb nemzeti identitástudat központi kérdésévé váljon (Juhász et. al., 2000: 16–25.; Juhász et. al., 2003: 15–19.; Pavlaković, 2005a: 3–7.).

Mindezek tükrében Jugoszlávia felbomlási folyamatának szimbolikus kezdetét 1986-ra datálhatjuk, amikor is Miloševićet megválasztották a Szerbiai Kommunista Szövetség elnökévé. Ugyanebben az évben született meg a már említett SANU-memorandum is (Juhász et. al., 2003: 15.; Morus, 2007b).

Milošević első fellépésére Koszovóban 1987 áprilisában került sor, amikor a Szerbiai Kommunista Szövetség képviselőjében Kosovo Poljéba látogatott, hogy találkozzon a helyi szerbek mintegy 300 képviselőjével, akik az albánok részéről tapasztalt elnyomásról és represszióról számoltak be neki. Milošević és a helyi szerbek delegációjának találkozója alatt összetűzés alakult ki az épület előtt, ahol a megbeszélés zajlott. Mintegy 15 ezer összegyűlt helyi szerb állt szemben a többségi albán rendőrséggel, amikor a rendőrök, attól tartva, hogy erőszakba torkollik a gyülekezés, gumibottal kezdték oszlatni a tömeget (Juhász et. al., 2000: 44–50.; Morus, 2007: 8.). Amikor Milošević értesült az összetűzésről, megpróbálta lenyugtatni a tömeget, ekkor az egyik demonstráló odakiáltotta neki, hogy a rendőrök verik az embereket „Vernek bennünket! Miért vernek bennünket?” – kiáltották. Ezt követően, a tömegben, de újságírók előtt hangzott el az a mondat, amelyet az utókor Milošević egyik legfontosabb mondataként tart számon: azt mondta ugyanis az egybegyűlteknél, hogy senki sem verheti őket („Niko ne sme da vas bije!”). Erről több részletfelvétel készült: egy része televíziós felvétel, egy része rádiós hanganyag, amelyek a média hathatós közreműködésén keresztül rövid időn belül a szerb nacionalizmus reklámanyagaivá váltak (Pavlaković, 2005b: 20.). A beszéd maga azonban nem erre a félmondatra korlátozódott.

„Nem azért jöttünk, hogy tájékozódjunk a gondokról, hanem hogy intézményes kereteken belül megoldjuk azokat. Ma, amikor a testvériség-egység veszélybe került, győznünk kell. Nem akarjuk és nem is szeretnénk az embereket szerbek-

re és albánokra osztani. Egyfelől vannak a becsületes és haladó szellemű emberek, akik a testvériség-egységért és a nemzeti egyenjogúságért küzdenek, másfelől pedig az ellenforradalmárok és a nacionalisták. Csak így húzhatóak meg a választóvonalak. Elvtársak és elvtársnők, ha mi ezt a frontot nem hozzuk létre és nem erősítjük meg, nem lesz sem Koszovó, sem Szerbia, sem Jugoszlávia.”

Beszédének első felében tehát Milošević még alapvetően a titói hagyományt idézi meg (Jović, 2009: 265.), a testvériség-egység jelszavait, és azt a gondolatot, miszerint a társadalom csak a Jugoszláviáért és az egyenjogúságért keményen dolgozó emberekre, illetve ellenforradalmárookra osztható, nemzetiségi alapon a felosztás nem képzelhető el. A mitikus megközelítés ebben az esetben tehát még alapvetően *a titói Jugoszláviára vonatkozik*, ettől azonban elmozdulás tapasztalható a beszéd második felében.

„Ez a ti földetek, itt vannak a házaitek, a szántóitek, a kertjeitek és az emlékeitek. *Nem fogjátok tán elhagyni a földeteket csak azért, mert nehéz az élet, mert nyomaszt benneteket az igazságtalanság és megaláztatás? Nektok Koszovóban kell maradni, az elődeitek és az utódaitok miatt is. Az elődeiteket megszegényítenétek a távozásotokkal, az utódaitok pedig csalódnának bennetek. De én nem azt javaslom nektek, elvtársak és elvtársnők, nem azt javaslom, hogy kitartsatok és tűrjétek, hogy elviseljétek a helyzetet, amellyel elégedetlenek vagytok. Éppen ellenkezőleg: a helyzeten kell változtatnotok, közösen minden haladó szellemiségű emberrel itt, Szerbiában és Jugoszláviában”*

Beszédének második felében Milošević már egy sokkal határozottabb hangnemet üt meg az elnyomásnak való ellenállás tekintetében, amely a szerbekhez intézett nyitómondat tükrében különösen visszasan cseng egy elvileg békítő hangú felszólalás keretein belül. Már ekkor megjelenik továbbá a dicső elődökre való hivatkozás, akikért szembe kell szállni az igazságtalansággal és a megaláztatással, és akikre a szerb lakosság szégyent hozna a „szent föld” elhagyásával, illetve feladásával. A múltra való hivatkozást pedig rögtön egy cselekvésre való felhívás („változtatnotok kell”) és egy kívánatos jövőkép megfogalmazása (a haladó szellemű emberek által felépített Szerbia képe) követi, kijelölve ezzel az utat, amely a kívánt jövőkép megvalósításához, s ezzel a nép dicső sorsának beteljesedéséhez vezet. Ez egyúttal elmozdulást is jelez a beszéd első felében lefestett titói úthoz képest, hiszen implikálja az igazságtalanságok és megaláztatások meglétét, amelyekkel szemben fel kell lépni, és nyíltan felhív a fennálló, a titói alkotmányban lefektetett állapotok megváltoztatásának szükségességére.

Láthatjuk tehát, hogy noha még igen kezdetleges formában, de már Miloševićnek ebben a kiforratlan, rögtönzött felszólalásban is jelen van a Roy–Rowland-szerzőpáros által megfogalmazott mitikus átdefiniálás minden kritériuma. Az elődök méltatásán és az emlékek, a történelem aspektusának hangsúlyozásán keresztül explicite megjelenik a régmúlt dicsősége és az ahhoz való visszatérés szükségessége, valamint a nemzet szent helyének a fontossága, míg a változtatásra való felszólításban az elveszett dicsőség és az identitás helyreállítására való felszólítás is tetten érhető. A változtatás szükségességének kiemelése ezen

túlmenően pedig már ezen a ponton lefekteti a későbbiekben már tudatosan is épített reformerszerep alapjait.

Noha Miloševićnek ez az első, elhíresült beszéde még nem egy előre eltervezett, kiforrott retorikai koncepció eredménye, mégis, már e kezdetleges formájában is betekintést enged abba, miként vált a Koszovó-kérdés a politikus retorikájának központi elemévé, és hogyan vált később az „egységes szerb nép” megteremtésének retorikai eszközévé. A beszéd fordulópontot jelöl továbbá mind Jugoszlávia további történetének, mind pedig Milošević saját politikai életútjának vonatkozásában is. Nem sokkal elhangzása után, 1987 szeptemberében következett be ugyanis az a hatalmi-politikai fordulat, amikor is a Szerbiai Kommunista Szövetség Központi Bizottságában Milošević győzelmet aratott a titói vonalat képviselő párttársaival szemben. Ezt a politikai győzelmet követően Szerbia-szerte megkezdődött az úgynevezett *differenciáció*, az „antibürokratikus forradalom” folyamata, amelynek révén a KSZ helyi szinteken is megszabadult Milošević politikai ellenfeleitől. Legnagyobb arányban a koszovói (és vajdasági) kommunista szövetségek vezetőségében történtek átalakítások – a leggyakoribb vádak a tartományi vezetőkkel szemben az autonómia-pártiság és irredentizmus voltak, ami remekül példázza, hogy ettől számítva Milošević már kevésbé igyekezett palástolni szerb nacionalista törekvéseit (Juhász, 1997: 44–63.; Juhász et. al., 2003: 15–19.).

Ez a tendencia a következő, elemzésünk tárgyául szolgáló beszédéből is kitűnik: „[...] *Győzni fogunk tehát, függetlenül attól, hogy ma is, akárcsak régen, Szerbia ellen összefognak a határain kívüli ellenségei a belső ellenséggel. Nekik üzenjük: egyáltalán nem vagyunk ijedősök, minden harcra a győzelem szándékával vágunk bele*”. Többek között ez a mondat is elhangzott a politikus 1988. november 19-én egy belgrádi nagygyűlésen (Miting na Ušću) – ekkor már a Szerbiai Kommunista Szövetség elnökségének elnökeként – mintegy 400 000 egybegyűlt előtt elmondott beszédében. Ezt az összejevetelt szokás „minden nagygyűlések nagygyűlésének” is nevezni, ugyanis nem csak tömegrendezvényként funkcionált, hanem az „antibürokratikus forradalom” folyamatának szimbolikus megkoronázásaként is. Beszédében ennek megfelelően Milošević következetesen a változás és a változtatás szükségességét hangsúlyozza, noha Koszovóban elmondott beszédéhez hasonlóan a belgrádit is egyfajta nosztalgiával, a szerb nép által elért eredmények méltatásával kezdi, mielőtt áttérne a jelen nehézségeinek sorolására, a *helyzet* értelmezésére.

„Eltársak és elvtársnők! Nagyon sokan azok közül, akik ma itt vannak, emlékeznek rá, hogy milyen volt, amikor semmi nem volt nehéz, amikor az embereknek úgy tűnt, hogy minden könnyű és lehetséges, ha szabadság van. Ebben a szabadságban Belgrád polgárai, ahogy egész országunk népe, nagyon sokat elértek. Ma azonban, dühösen a válság miatt, amelyben vagyunk, hajlamosak vagyunk elfeledni minden jót és értékeset, amit a hosszú és nehéz években mi magunk örömmel teremtettünk. Igaz, hogy megálltunk azon az úton, amely egy olyan társadalom felé vezet, amelyet a forradalom idején elképzeltünk, de nem igaz, hogy ez a társadalom nem valósítható meg, hogy az utat el kell hagynunk. *Változtatnunk kell*. Ahhoz, hogy az életünk jobb legyen, *számos eszmét és embert kell megváltoztatnunk a politikában*. Ezt meg is tesszük az előttünk álló nagy társadalmi reform keretében, amelyet végre kell hajtánunk.”

A válság, a helyzet értelmezését ismét a változásra, a cselekvésre való felhívás követi, ezúttal már nyíltan felvállalva a társadalmi reformer szerepét, azt állítva, hogy éppen a jelenlegi irányon való változtatással lesz elérhető a múltban kitűzött és megfogalmazott dicső cél – megfogalmazza tehát a titói út relevanciavesztését a jelen állapotára vonatkozóan, mégis táplálkozik belőle, általa nyer legitimitást annak megváltoztatására. Érdeemes észrevenni továbbá, hogy ebben a megfogalmazásban már a „változtatnunk kell” váltja a „változtatnotok kell” szóhasználatot, amely finom módosítással Milošević alig érzékelhető módon, mégis minden kétséget kizárólag érzékelteti, hogy önmagát nem „a politikusok”, hanem „a nép” részének tekinti. Ez az önmeghatározás nem csupán a „népi vezér” toposzra erősít rá, de – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – a politikai felelősség viselésének, illetve hárításának, valamint a politikai közösség határkijelöléseinek is praktikus eszközévé növi ki magát.

A beszéd következő részében Milošević már konkretizálja a felvezetett változást, amelyet egyértelműen és félreérthetetlenül a Koszovó-kérdés rendezésében jelöl meg:

„Ebben a pillanatban a legfontosabb dolog, amit meg kell oldanunk, az a rend és a nyugalom megteremtése Koszovóban. Szerbia számára nincs fontosabb feladat.”

Ezt követően az általa megfogalmazott megoldás mezsgyéjén tovább haladva, Milošević áttér a politikai tervezés dimenziójára, egyaránt lefedve azokat a kérdéseket, amelyek a helyzetértékelésre, a cél eléréséhez alkalmazható, illetve alkalmazandó eszközök körének kijelölésére, valamint az időzítésre vonatkoznak (Schlett, 2018: 44–46.). Mindemellett Milošević egész Jugoszlávia vonatkozásában kitágítja az értelmezés horizontját, ismét egy titói Jugoszláviára jellemző eszme, a szolidaritás toposzán keresztül.

„De Jugoszlávia számára sem kellene, hogy legyen ennél fontosabb dolog. Mert a szolidaritás volt a jugoszláv népek (és különösképpen a jugoszláv dolgozók) legerősebb és legerősebb jellemzője mindig is. A szolidaritás, amelyet világszerte segítség formájában mutattunk ki az elnyomott népek, a munkásosztály, mi több, az egyének irányába. Ezért nehéz megmagyarázni, miért késett a szolidaritás, amelyre nagyobb szükség volt, amely sürgetőbb volt és amelyet nagyobb szerepkellettel kellett volna kimutatni, amikor a tulajdon országunk polgáraitól volt szó. *Sokáig hiányzott ez a szolidaritás a Koszovóban élő szerbek és montenegróiak végtelen szenvedése iránt, s ez gyógyíthatatlan sebet ejtett a szívükön, ahogyan gyógyíthatatlan sebet ejtett egész Szerbia szívéen is.*”

E konnotációban azonban a szolidaritás eszméje egy egyértelműen fenyegető éllel párosul, amelyet nyomatékosít, hogy a koszovói szerbekkel szembeni – az első beszédben még csak óvatosan említett – igazságtalanságok a belgrádi beszédben már egy nép szívéen tátongó sebekként aposztrofálódnak, amelyet a szolidaritás által összekötött, egységes szerb nép nem tűrhet szó nélkül. Mindezt a következő mondat egyértelműsíti is, amikor minden kétséget kizáróan kimondja: „*most nem a bánkódás ideje jött el, hanem a harc ideje*”, eszközöket

rendelve ezzel a fentiekben kijelölt célhoz. Az itt már egyértelműen fenyegető hangvételű, és az egységes Szerbia képét előrevetítő beszéd e tételmondat után egy részletesebb kifejtéssel folytatódik:

„Ez a tudat foglalta el Szerbiát idén nyáron és ez a tudat lett az az anyagi erő, amely *megfékezi a terrort Koszovóban és amely egyesíti Szerbiát*. Ez egy olyan folyamat, amelyet nem állíthat meg többé semmilyen erő. Ez egy olyan erő, amely előtt elgyengül minden félelem. *Az emberek elfogadják, hogy szegényen éljenek, de nem fogadják el, hogy szabadság nélkül éljenek*. Ezek az emberek, akik most itt összegyűltek, és azok az emberek Szerbiában, akikhez magam is tartozom, csak szabadon, szabadságban élhetnek, sehogyan másként. *A szabadságért folytatott küzdelmet ez a nép megnyeri*, ezt tudják a török és a német hódítók is. Mindkét világháborúba pucéron, mezítlábasan léptünk be, azzal a hittel, hogy az igazságért küzdünk. És mindkét háborút megnyertük. Koszovó kapcsán most egységes álláspontokkal bír a Jugoszláv Kommunista Szövetség és határozottan végre is hajtjuk azokat a maguk teljességében. A Koszovóért folytatott harcot megnyerjük, függetlenül attól, hogy milyen akadályokat kell leküzdenünk az országon belül és annak határain kívül.”

Milošević ebben az idézett szakaszban egyértelműen egy olyan történeti narratívát konstruál, amelyben az esélytelennek tűnő szerb népet annak morális fensőbbisége (az igazságért való küzdelem) vezette győzelemre, implikálva ezzel, hogy bárki is áll vagy állt *szemben* e morálisan felsőbbrendű szerb néppel, az csakis a *rossz oldalon* állhat. Mindez egybevág Edelmannak azzal a feljebb idézett megállapításával, miszerint ezzel a beszélő mind önmagát, mind ellenségeit meghatározza és elhelyezi egy olyan történeti narratívában, amelyben ő *hivatott* megtisztítani a világot az ellenség által megtestesített elnyomástól. A harc szükségességének és dicsőségének részletes kifejtésekor Milošević ismét a szerb nép hősiességét dicsőítő történelmi példákhoz nyúl, s a közös múlt felidézésének révén egy *kollektív alanyiságot konstruál*, amelyet egy *történeti korokon átívelő kontextusba helyez*, amelynek végén az előre elrendelt győzelem, a *szabadság kivívása* áll, amelyet a szerb nép mindig kivívott magának, és amelyet ezúttal is ki fog. A szabadságnak ezzel az ígéretével kiegészülve Milošević belgrádi beszéde teljesíti a mitizáló konstitutív retorika mindhárom, Charland által megkülönböztetett jellemzőjét, egyaránt megteremtve ezzel a további retorikai építkezés, és a politikai cselekvés lehetőségét is, amelyre utal is a beszéd következő szakaszában:

„A Koszovóért folytatott harcot a nép kezdte el. A polgárok, nemzetiségtől és hivatástól függetlenül. *Márpedig nincs az a harc a világon, amelyet a nép elveszített volna*. Itt a vezetőségnek nincs sok választása: vagy a nép élére áll és meghallja annak hangját, vagy elsodorja az idő, a történelem pedig csak egy rövid bejegyzésben emlékezik meg róla és gonosztettéről. Senkit ne lepjen meg, hogy a nyár folyamán egész Szerbia felkelt Koszovó miatt. *Koszovó Szerbia történelmének, kultúrájának, emlékezetének középpontja*.”

E szakaszban explicite megjelenik a Koszovó-mítosz megidézése, a Koszovó-kérdésnek a retorika középpontjába emelése, azt olyan magas erkölcsi parancs szintjére emelve, mint a szerbség „szent helyének” a védelme, amellyel szemben *a politikai vezetés döntési kompetenciája megszűnik létezni*. A mítosz megidézése, párosulva a nép előre elrendelt dicső győzelmének ígéréssel, valamint a beszélőnek a politikai vezető szerep helyett a néppel való azonosulásával, ez a szekció nem csupán az identitás mitikus újradefiniálásának elvi alapjait teremti meg, de az etnikai erőszak normalizálásának lehetőségét is azáltal, hogy az absztrakt értékekkel összekapcsolt történeti mozzanatok révén olyan érzelmi töltettel látja el a lefektetett retorikai konstrukciókat, amely – a fentiekben már kialakított történeti narratívába illeszkedve – képes arra, hogy elfogadtassa hallgatóságával, mint saját politikai és beszédközösségével, hogy ennek az előre elrendelt győzelemnek a megvalósulása érdekében nem szabad válogatni az eszközválasztás tekintetében, hiszen még az egyébként extrémnek tűnő fellépés is igazolható, tekintettel a morális fensőbbbségre és annak a felsőbb parancsnak a teljesítésére, amelynek értelmében cselekszik.

Mindezek után Milošević a koszovói albánokat szólítja meg, illetve fel, látszólag békejobbot ajánlva a békés albán lakosságnak, valójában azonban túpontosan kijelölve a politikai közösség határait, azt a politikai *ellenséget*, amely e relációban a barát–ellenség, a mi–ők felosztást meghatározza:

„Minden koszovói albán, aki hisz más emberekben és aki tisztel másokat Koszovóban, Szerbiában a saját hazájában érezheti magát. Őket kérem, hogy egyesüljenek a saját sovinsztáik gonoszsága és gyűlölete ellen, mert a sovinszták nemcsak a szerbeknek és a montenegróiaknak ártanak, hanem a saját, albán népüknek is. Gúny tárgyává teszik az albán sovinszták saját nemzetüket a világ előtt, szégyenbe hozzák azt saját gyermekeik előtt, sértik saját nemzetük méltóságát. Ennek a nevében szólítom fel az albánokat Koszovó-szerte, hogy a szerb és montenegrói kislányok és kisfiúk békés álmáról, nyugodt oktatásáról és gondtalan játékáról az albán anyák és apák gondoskodjanak a rendőrségi és katonai egységek helyett.”

Ez a megszólítás – noha rendelkezik fenyegető éllel – kevésbé szól azonban a kijelölt ellenségnek, mint a saját politikai közösségnek, amelyet a rajta kívül álló, veszélyes idegenek körének kijelölése még inkább egységbe kovácsol, elfeledtetve az esetlegesen meglévő, de a külső fenyegetéshez mérten bagatell nézeteltéréseket. Az ellenség kijelölése, s vele együtt minden politikai felelősségnek a rá hátrítása után Milošević a beszéd többi részében az egységes Szerbia megteremtésének programját, a változtatások szükségességét hangsúlyozza ki újfent, majd ismét a közös múlt által összekötött és a közös jövő által meghatározott egységes nép meglétét emeli ki – s ezáltal konstruálja –, pontosan elhelyezve a „jelen” állapotát e kettő relációjában, és ismét megfogalmazva és nyomatékosítva a dicső cél elérése érdekében kívánatos cselekvést. A beszédet Milošević ismét a titói nosztalgia megidézésével zárja, látszólagos kontinuitást teremtve a jugoszláv mítosszal is, s retorikailag elfedve ezáltal azt a súlyos tartalmi diszkontinuitást, amelyet beszédében megfogalmazott: nevezetesen a szerb nacionalizmusnak a jugoszlávizmussal szembeni szupremáciáját, illetve a titói po-

litikával – s többek között a titói alkotmánnyal is – szöges ellentétben álló, az attól való eltérés és változtatás szükségét hangsúlyozó reformtervet.

„Ezzel a reformmal azon változtatások élére állunk, amelyeknek meg kell történniük egész Jugoszláviában. Meggyőződésem, hogy minden jugoszláv nemzet, Jugoszlávia minden polgára a következő hónapban talál magában annyi erőt, hogy legyőzze a különbségeket, az egymással szembeni ellenszenvet és az összetűzéseket, s hogy közösen, testvériesen sikerül megőrizni, megújítani és fejleszteni országunkat. Tito Jugoszláviája minden jugoszláv nemzet és nemzetiség harcának, munkájának és szeretetének gyümölcse. Ma, amikor gondok nyomasztják Jugoszláviát, mindannyiunknak közösen kell felemelni szavunkat, hogy felébresszük a szíveket, hogy használjuk az eszünket és egyesítsük erőinket annak érdekében, hogy megőrizzük országunkat. Jugoszláviát egy csodálatos forradalomban a jugoszláv kommunisták, a jugoszláv munkásosztály és a jugoszláv nemzetek hozták létre. Jugoszlávia nem múlik ki egy konferenciaasztalnál, ahogyan azt ellenségei remélik. Jugoszláviát kivívtuk, Jugoszláviát nagy harccal vívtuk ki, s nagy harcban fogjuk megvédeni is!”

Ezzel a kinyilatkoztatással Milošević konstitutív retorikája nem csupán építkezik az azt megelőző releváns – azaz a titói – retorikákból, hanem a Charland által megfogalmazottakkal összhangban (Charland, 1987: 142.) egyfajta arra adott válaszként újra is fogalmazza a nemzeti identitást, saját politikai céljainak megfelelően, kihasználva ezzel azt a McGee által megfogalmazott jelenséget is, amely szerint amennyiben egy népdefiniáló diskurzus elveszíti kulturális összetartó erejét, illetve magyarázó erejét az adott társadalmi-politikai viszonyok tekintetében, lehetősége nyílik az adott nép egy új definíciójának megkonstruálására (McGee, 1975: 240.).

Slobodan Milošević utolsó, közelebbről is megvizsgált beszéde jelen tanulmány keretei között a rigómezei (koszovói) csata 600. évfordulóján elmondott beszéde 1989-ből, amely magyarázatot ad arra, hogy noha a beszéd első olvasatban egyesítő szándékúnak, ártalmatlannak vagy akár unalmasnak is hathat, mögöttes tartalmában mégis remekül példázza, miként konstruálta meg és ötvözte Milošević a „mitikus megmentő” szerepét az „egyszerű ember” kiállításával a szerb etno-nemzeti identitás üdvözlésével, legitimálva ezzel a nacionalista politikai álláspontot, s ugyanakkor (átmenetileg) elaltatva a nemzetközi közösgyanakvását. Pavlaković kiemeli ezzel a beszéddel kapcsolatban továbbá, hogy a SANU-memorandumot csendesesen fogadó, s még 1987-es felszólalásában is relatíve visszafogottan fogalmazó Milošević ebben a beszédében már határozott tudatossággal alkalmazta a nemzeti mítoszok és szimbólumok közösségteremtő erejét támogatottságának növelésére és a „Nagy Szerbia” koncepciójának hitelesítésére (Pavlaković, 2005a: 4.), maximálisan kihasználva ezzel a történelmi események újraértelmezéséből adódó öndefiníciós lehetőségeket is.

E beszédnek ugyanis már első néhány mondata is remekül ötvözi és példázza a fentiekben részletesen is áttekintett retorikai eszközöket és technikákat, amelyek megfelelően alkalmazva képesek lehetnek a nemzeti identitás újradefiniálására. Összhangban azzal, ahogy a hangsúly – helyből, időből, politikai kontextusból adódóan – értelemszerűen tolódik egyre

fokozottabban a dicső, mitikus múlt irányába, megjelenik a dicső történeti múltra való hivatkozás, a Koszovó-mítosz megidézése, és annak szimbólumain keresztül, a mítosznak a jelen problémáira való rávetítése (*relevancia-átruházása*), a dicső múlt és az elrendelt jövő közti kapcsolat megteremtése – megkönnyítendő ezzel a politikai gondolkodásnak a helyzetértelmezésre vonatkozó dimenzióját és (érzelmi telítettségénél fogva) a konkrét példán keresztül történő befogadást:

„Elvtársak és elvtársnők! Ezen a helyen, Szerbia szívében, Koszovó mezején hat évszázaddal ezelőtt, teljes hatszáz évvel ezelőtt zajlott le az akkori kor egyik legnagyobb csatája. Ahogyan minden nagy eseményt, így ezt is sok kérdés és titok övezi, ma is a folyamatos tudományos kutatás és az egyszerű népi érdeklődés tárgyát képezi. A társadalmi körülmények közrejátszása következtében a rigómezei csata nagy, *hatszázadik évfordulója* éppen arra az évre esik, amelyben Szerbia, sok év után, sok évtized után *visszaállította állami, nemzeti és szellemi integritását*. Ezért számunkra ma nem nehéz megválaszolni azt a régi kérdést, amely azt firtatja, hogy mivel fogunk Miloš [Obilić] elé állni. A történelem és az élet játéka folytán úgy tűnik, hogy *Szerbia éppen most, 1989-ben állította vissza államiságát, méltóságát* és így ünnepli a régmúlt történelmi eseményét, amelynek nagy történelmi és szimbolikus jelentősége volt Szerbia jövője szempontjából.”

A mítosz megidézését Milošević azzal folytatja, hogy maga is kitér annak kettősségére: az áruulás és veszteség, valamint a megváltás és a remény együttes jelenlétére annak interpretációjában. Amit azonban szónokként kiemel a szimbólumok közül, az a megosztottság, és a vele járó áruulás, amelynek konnotációját – újfent – korokon átívelően beemeli a jelen releváns determinánsai közé, utalva rá, hogy a szocialista Jugoszlávia esetében is a (szerb) nép eláruulásának tekinthető (és tekintendő) minden, annak kárára megkötött kompromisszum.

„Ma már nehéz elmondani, hogy a rigómezei csatáról szóló történetekben mi a történelmileg igazolható és mi a legenda része. Ma azonban ez már nem is fontos. A nép, amelyet nyomasztott a fájdalom és kitöltött a remény, emlékezett és felejtett, ahogyan egyébként minden nemzet is teszi a világon. A nép szégyellte az áruulást, dicsőítette a hősiességet. [...] Az azonban bizonyos, a mögöttünk lévő századok bizonyítják, hogy Koszovóban 600 évvel ezelőtt széthúzás, megosztottság volt közöttünk. [...] A rigómezei széthúzás és áruulás rossz szellemként tovább kíséri a szerb népet teljes történelme folyamán. A legutóbbi háborúban [II. vh. – a szerző megjegyzése] ez a széthúzás és ez az áruulás a szerb népet és Szerbiát agóniába sodorta, amelynek következményei történelmi és erkölcsi értelemben felülmúlták a fasiszta megszállást. Később is, amikor megalakult a szocialista Jugoszlávia, a szerb vezetés az új államban megosztott maradt, *hajlamos a saját népe kárára kötött kompromisszumokra. Azok a gesztusok, amelyeket sok szerb vezető tett a népe kárára, sem történelmileg, sem etikailag nem lenne elfogadható egyetlen nép számára sem a világon.*”

Az ellenség kijelölése ebben az értelmezésben már nem csak a tudatosan rosszakaró képében megjelenő albánokra, hanem a kompetenciahiányból adódóan rossz döntéseket hozó, ezáltal nemzetárulóvá váló szerb politikusokra is vonatkozik, akik nem képesek megfelelően képviselni nemzetük érdekeit. Ez az aspektus érzékletesen illusztrálja, mennyire dinamikusak, változékonyak is valójában a politikai közösség és a nyelvtanilag konstruált identitás határai, tekintettel arra ugyanis, hogy a közösségen kívül állók körét aszimmetrikus módon, a közösségen belülről határozzák meg (Szabó, 2006: 15–21.), a politikai folyamatok és érdekek alakulásának függvényében egyes személyek bármikor kikerülhetnek a közösségből, amennyiben a domináns narratíva a közösségre káros magatartást, illetve tulajdon-ságot rendel hozzájuk. Az egységes alanyiség, a korokon átívelő kontextus és a szabadság ígéretének hármasa ebben a beszédben is megjelenik tehát, kiegészül azonban azzal az szemponttal is, hogy bárki, aki ezzel nem akar vagy nem tud azonosulni, az bármikor kikerülhet a kollektív alanyiség égíse alól, s az egységbe kovácsolt nép árulójává, ellenségévé válhat. Ez az olvasat ráerősít arra az aspektusra is, hogy mennyire fontos a népből való, a nép részét képező, ugyanakkor az azt vezetni is képes – sőt, *arra hivatott* – vezető, reformer politikus szerepe, aki vissza tudja vezetni nemzetét a helyes útra. Ugyanezt a szempontot erősíti a beszéd következő szakasza is, a történeti kontinuitás itt azonban már kitér a szerb nép közös múltjára és felszabadító karakterére is, amelyet azonban politikusainak „vazallusi mentalitása” a múltban nem használt ki eléggé.

„A szerbek nemzeti és történeti lénye a történelem folyamán, a két világháború folyamán csakúgy, mint ma, lényegében felszabadító. A szerbek folytonosan felszabadították magukat és amikor alkalmuk nyílt rá, másokat is segítettek, hogy felszabadulhassanak. Az pedig, hogy ebben a térségben nagy nemzetnek számít, nem jelent semmiféle szerb bűnt vagy szégyent. Előny ez, amelyet a szerbek nem használtak mások ellen. De el kell mondanom itt, ezen a nagy, legendás koszovói mezőn, hogy a szerbek nagyságuk előnyét soha nem használták a maguk javára sem. Mi több, *vezetőik és politikusaik, valamint vazallusi mentalitásuk érdeme folytán még vétkesnek is érezték magukat mások előtt, de még önmaguk előtt is. A szerb politikusok megosztottsága hátráltatta, kisebbségi érzésük pedig megálázta Szerbiát.*”

Milošević rigómezei beszédének ez a szakasza nem csupán teljesíti a Charland-féle mítikus konstitutív retorika mindhárom kritériumát (megteremti „a szerbek” kollektív alanyiságát, átemeli történelmi érdemeiket a jelen kontextusába és kiegészíti mindezt a szabadság ígéretével), de egyúttal a múlt hibáiból való tanulásként is interpretálja az eredményeképpen keletkező konstrukciót (az általa megfogalmazott új identitást), miközben ellenségképet is szolgáltat hallgatósága, politikai közössége számára az inkompetens politikai vezetők személyében. A belső ellenségek megnevezése után Milošević beszédében ismét visszatér a korábban is említett megosztottságokban rejlő veszélyek tárgyalására, külön kitérve arra az aspektusra, amely szerint a soknemzetiségű államokra a legnagyobb veszélyt az jelenti, ha ellenségei (legyenek azok akár külsőek, akár belsőek) ki akarják játszani az adott állam ellen annak soknemzetiségű mivoltát.

„A megosztottságok közül a legdrámaibbnak a nemzeti megosztottságok bizonyultak. Ezek elhárítása megkönnyíti az egyéb megosztottságok elhárítását is és enyhíteni fogja azokat a következményeket, amelyeket ezek a megosztottságok eredményeztek. Amióta léteznek többnemzetiségű közösségek, a leggyengébb pontjuknak a különböző nemzetek között kialakuló viszonyok számítanak.”

Mindeközben Milošević egy ponton maga is rendkívüli pontossággal írja körül az általa is alkalmazott ellenségkonstruálás technikáját és működésének pszichológiáját, amikor is azt mondja:

„Fejük felett lebegő kardként van folyamatosan jelen az ilyen közösségekben a fenyegetés, hogy *egy napon valaki felveti az egyik nemzet veszélyeztetettségének kérdését a másik nemzet részéről. Ez beindítja a gyanakvás, a vádaskodás, a türelmetlenség hullámát, ami szinte szabályszerűen növekszik és nehezen állítható meg.* Ezt az ilyen közösségek belső és külső ellenségei is jól tudják és ezért a többnemzetiségű társadalmak elleni aktivitásukat zömmel a nemzeti összetűzések kialakulásának elősegítésére fókuszálják. Ebben a pillanatban mi Jugoszláviában úgy viselkedünk, mintha ez a tapasztalat egyáltalán nem lenne ismert számunkra és mintha nem tapasztaltuk volna meg a megosztottság következményeit saját közelebbi és távolabbi történelmünkben a nemzeti összetűzések minden tragikuságát, amelyet egy társadalom megélhet, s amely ellenére fennmaradhat. [...] *A nép kötelessége tehát, hogy önmaga hárítsa el a megosztottságot, hogy a jövőben megvédje magát a vereségtől, sikertelenségtől és stagnálástól.*”

A konstitutív retorika sajátosságaiból adódóan azonban az idézett gondolatmenetből levont végkövetkeztetés már egyenes utat kínál az etikai alapú erőszak normalizálásához, hiszen a közös történelmi tapasztalatok, illetve a mítoszokban rejlő szimbólumok révén már egységbe kovácsolt nép számára megfogalmaz egy – szinte már az erkölcsi imperatívusz magaslatába emelt – *kötelességet* a belső megosztottságok elhárítására, annak érdekében, hogy a retorikai konstrukcióként realizálódó „nép” ellenségei azt már ne játszhasák ki ellene. Ez a szakasz remekül példázza ugyanakkor azt a korábban már említett jelenséget is, miszerint ezek a mitikus-történelmi köntösbe burkolt „erkölcsi parancsok”, a kívánatos cél elérése érdekében megvalósítandó cselekvésre ösztönzés egy, a mitikus elemeket nem behatóan ismerő külső szemlélő elől jótékonyan elfedheti a benne rejlő fenyegetést, hiszen utalhatna akár a megosztottságok, a konfliktusok békés rendezésére is, a prosperitás biztosítása érdekében. A beszéd zárómondatai ugyanakkor eloszlatnak minden kétséget ennek az olvasatnak a helytelenségére vonatkozóan, hiszen a Koszovó-mítoszban rejlő hősiesség-aspektust a beszélő egyértelműen közelgő csaták képével társítja – explicite is nyitva hagyva azok fegyveres mivoltának lehetőségét:

„A rigómezei csata még egy nagy szimbólumot hordoz magában. Ez a hősiesség szimbóluma. A hősiességnek dalokat, táncokat, irodalmat és történelmet szenteltek. A koszovói hősiesség már hat évszázada inspirálja alkotótevékenységün-

ket, táplálja büszkeségünket, nem engedi, hogy elfeledjük, hogy valamikor nagy, bátor és büszke hadsereg voltunk, azon ritka seregek egyike, amely vereségében is legyőzetlen maradt. Hat évszázad múltán, ma ismét csatákat vívunk és csaták előtt állunk. *Ezek a csaták nem fegyveresek, noha az ilyenek sem kizártak még.* De függetlenül attól, hogy milyenek ezek a csaták, azokban nem győzhetünk határozottság, bátorság és önfeláldozás nélkül. Ezen jó tulajdonságok híján, amelyek egykoron jelen voltak Koszovó mezején.”

6. Összegzés

Slobodan Milošević vizsgálatunk tárgyát képező beszédeinek elemzéséből egyértelműen kitűnik, hogy rétoriként mindegyik esetében alkalmazta a *mitizáló konstitutív retorika* (Charland, 1987) és az *identitás mitikus újradefiniálásának* eszközeit (Roy–Rowland, 2003). Míg ezeknek a technikáknak egy része az első vizsgált felszólalás esetében még csak óvatosan, implikálva jelenik meg, Milošević már ebben a beszédben lefekteti az összes, a további retorikai építkezéshez szükséges alapot, amelyekre tudatosan támaszkodik is későbbi szónoklataiban. Belgrádi felszólalásában már mindkét nevezett retorikai stratégia egyértelműen beazonosíthatóan és markánsan jelen van, és egyúttal ki is egészül egy immáron egyértelműen felvállalt *reformer szereppel*, amelyet a beszélő „a nép fiaként” vállal magára, retorikailag leválasztva önmagát a politikusok, politikai vezetők kategóriájáról, ezáltal egyszerre hátrítva a politikai felelősséget és (a nép akaratának az erkölcsi imperatívusz szintjére emelésével) ki is iktatva a döntési kompetenciát önnön vonatkozásában. Szemben az első, még visszafogottabb felszólalásával, ebben a beszédben már markánsan megjelenik az ellenségképzés is, mint a saját politikai közösség *határkijelölő eszköze*, méghozzá egy olyan *történeti narratívába illesztve*, amely különböző absztrakt értékekkel összekapcsolt történeti mozzanatok révén nemcsak erőteljes érzelmi telítettség elérésére alkalmasak, de a megkonstruált politikai közösségre veszélyt jelentő ellenséggel szembeni drasztikus fellépés elfogadtatására is. Noha a Koszovó-konfliktus kiéleződésével összhangban magától értetődően jelentek meg a Koszovó-mítosz különböző szimbolikus elemei ebben a beszédben is, a mitikus telítettség a harmadik vizsgált felszólalásban, a rigómezei beszédben van jelen a legerőteljesebben: a hangsúly itt egyértelműen a mitikus elemeknek és szimbólumoknak a jelenre vonatkoztatva történő értelmezésén, a jelen politikai problémáinak a múlt történelmi eseményein keresztül történő magyarázatára, a *relevancia-átruházás* aspektusára tolódik. Itt egészül ki továbbá az előző két beszédben is megjelenő reformerszerep a Morus által megfogalmazott mitikus „megváltóéval”, aki – szemben akár saját politikai közösségén belüli riválisaival is – egyedülként *rendelkezik azzal a képességgel*, hogy „a népet” győzelemre vezesse, s ezzel egyidejűleg visszaállítsa a régmúlt dicsőségét, helyreállítsa az identitást (Morus, 2007a: 6.).

Az elemzésből kitűnik tehát, hogy a miloševići retorika „sikere” alapvetően abban ragadható meg, ahogyan ötvözni tudta a titói politikától való távolodást egyfajta sajátos, kollektív alanyiség megteremtésével, valamint történeti korokon átívelő narratívába helyezése révén a Koszovó-mítosz szimbólumaiba ágyazottan megjelenő nacionalizmussal. Mindez, kiegészítve

szülve a titói Jugoszláviában elfojtott nemzeti érzések szabadjára engedésével, a felszabadulás ígéréssel, lehetőséget teremtett a kollektív szerb identitás *mitikus újradefiniálására* (Roy–Rowland, 2003: 226.). Ez az újrafogalmazott, a titói Jugoszláviában megszokottól merőben eltérő identitás egyfajta erkölcsi parancsként tekintett az etnikai különbségek határozott – akár az etnikumok megsemmisítése általi – felszámolására, s gyengeségként, illetve gyávaságként a kompromisszumos konfliktuskezelésre. Az ellenségképző retorika eszközei ebben a vonatkozásban mind a külső, mind a belső ellenséggel szemben megjelennek, folyamatosan újradefiniálva ezzel a mi–ők határvonalakat és a barát–ellenség felosztást is. A Milošević által alkalmazott konstitutív diskurzus hangneme lehetővé tette továbbá hallgatósága számára, hogy egyszerre tekintsenek rá maguk közül („a nép” közül) valóként, s ugyanakkor úgy, mint arra a reformer vezetőre, aki a „a nép” élére állva, a Koszovó-mítosz újjáélesztésén keresztül emlékeztette a szerb népet a benne rejlő potenciálra, a mítoszban rejlő megváltás, s előre elrendeltetett megdicsőülés lehetőségére. A vezető szerepből is adódóan, beszédeiben Milošević fenntartotta magának a kizárólagos jogot a helyzet értelmezésére, a kívánatos cél kitűzésére, és annak a cselekvési útnak a kijelölésére, amely által az megvalósítható. Ez alól az egyedüli kivételt – látszólag – „a nép” parancsának való politikusi engedelmesség, a döntés kompetenciájának látszólagos hiánya jelenti, ez azonban megdőlni látszik, figyelembe véve azt az aspektust, hogy Milošević, mint rétor folyamatosan és következetesen „a nép” részének tekinti magát.

Noha Jugoszlávia felbomlása, illetve az azt övező délszláv háborúk a nyugati sajtóban és politikai diskurzusokban gyakran úgy jelennek meg, mintha a hozzájuk kapcsolódó erőszakos konfliktusok elkerülhetetlenek, a szláv népek indulatos temperamentumára visszavezethető, s így természetszerűleg bekövetkező jelenségek volnának (Morus, 2007a: 2.; Mertus, 1999: 5.), mindezt tágabb értelemben vizsgálva, a konfliktusokat övező diskurzusok elemzésével megállapítható, hogy a régióban tapasztalható feszültségek, konfliktusok nem egyfajta évszázados gyűlölet elkerülhetetlen következményei, hanem – többek között –, az érintett politikai aktorok tudatosan alkalmazott politikai és retorikai technikáinak, stratégiáinak eredményei.

Az etnikai alapú erőszakos konfliktusoknak az elmúlt évtizedekben sajnálatosan növekvő száma továbbá ugyancsak arra enged következtetni, hogy a volt Jugoszláviát sújtó etnikai konfliktusok nem anomáliát jelentettek, és nem is a második világháború nemzetiszocialista eszméjének melléktermékei voltak. Ehelyett a Jugoszlávia felbomlásából kiemelkedő, a mitikus újradefiniálás és az ellenségképző retorika legkülönbélebb technikáit alkalmazó nacionalista törekvések az etnikai konfliktusoknak egy olyan új korszakát jelölték, amelyek mitikus-történeti utalásokon keresztül próbálják úgy feltüntetni a jelen kríziseit, válságait, mintha azok egy ősi történeti meghatározottság kulminálódási pontjai volnának.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Gergely András (1996): *Politikai antropológia*. Budapest, MTA PTI.
- Charland, Maurice (1987): Constitutive rhetoric: The case of the people Quebecois. *The Quarterly Journal of Speech*, Vol. 73, No. 2, 133–150.
- Edelman, Murray (1988): *Constructing the Political Spectacle*. Chicago, University of Chicago Press.
- Jović, Dejan (2009): *Yugoslavia: A State that Withered Away*. Indiana, Purdue University Press.
- Juhász József – Márkus László – Tálás Péter – Valki László (2000): *Koszovó – egy válság anatómiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Juhász József – Márkus László – Tálás Péter – Valki László (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- Juhász József (1997): *A délszláv háborúk*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, Aula Kiadó Kft.
- Koselleck, Reinhardt (1997): *Az aszimmetrikus ellenségfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In: Seymour Martin Lipset – Stein Rokkan (szerk.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, The Free Press. 1-64.
- Slobodan Milošević beszéde a belgrádi nagygyűlésen [Miting na Ušću]; 1988. november 19. https://www.youtube.com/watch?v=RvXgqKWwUzk&fbclid=IwAR3e7ykC4Rfr2I-Co_LOdOw-9i1IyiwmiFgOwh_3tF1Dd4iC0aL2pOJpvXC0 (Utolsó letöltés: 2019. 11. 1.)
- Slobodan Milošević beszéde a rigómezei csata 600. évfordulóján; Gazimestan, 1989. június 28. <https://www.youtube.com/watch?v=4a5ct7vVcgk&fbclid=IwAR2dIHUvcbImvG7v-KFKNmJu6L28LmkoL19Jgi2VdoFQjCmSSSeRrcHAcTnw> (Utolsó letöltés: 2019. 11. 01.)
- Slobodan Milošević beszéde; Kosovo Polje, 1987. április 25: <https://www.youtube.com/watch?v=gqNke6x8R7M> (Utolsó letöltés: 2019. 11. 1.)
- Mazzoleni, Gianpietro (2006): *Politikai kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- McGee, Michael C. (1975): In search of ‘the people’: A rhetorical alternative. *The Quarterly Journal of Speech*, Vol. 61, No. 3, 235–249.
- Mertus, Julie (1999): *Kosovo: How myths and truths started a war*. Berkeley, University of California Press.
- Morus, Christina M. (2007a): Slobodan the Redeemer: The Rhetoric of Slobodan Milosevic and the Construction of the Serbian „People”. *Southern Communication Journal*, Vol. 72, No. 1, 1–19.
- Morus, Christina M. (2007b): The SANU Memorandum: Intellectual Authority and the Constitution of an Exclusive Serbian „People”. *Communication and Critical/Cultural Studies*, Vol. 4, No. 2, 142–165.
- Pavlaković, Vjeran (2005a): Serbia as a Dysfunctional State. In: Sabrina P. Ramet – Vjeran Pavlaković (szerk.): *Serbia since 1989: Politics and Society Under Milosevic and After*. Seattle, University of Washington Press, 3–10.

- Pavlaković, Vjeran (2005b): Serbia Transformed? Political Dynamics in the Milosevic Era and After. In: Sabrina P. Ramet – Vjeran Pavlaković (szerk.): *Serbia since 1989: Politics and Society Under Milosevic and After*. Seattle, University of Washington Press, 13-55.
- Roy, Abhik – Rowland, Robert C. (2003): The Rhetoric of Hindu nationalism: A Narrative of mythic redefinition. *Western Journal of Communication*, Vol. 67, No. 3, 225–248.
- Schlett István (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon – Appendix*. Budapest, Századvég.
- Szabó Márton (2006): *Politikai idegen: a politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan.
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Zentai Violetta (1997): Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai Antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 9–36.